

2. Werkplaats van het sociaal onderzoek

Enkele methodologische facetten van de studie over Tilburgse jeugd

J. A. Pulles, psych. drs., staflid Hoogveld-Instituut

In het najaar van 1955 werd door de gemeente Tilburg aan het Hoogveld Instituut te Nijmegen de opdracht gegeven een onderzoek in te stellen naar de problematiek van de jeugd in deze gemeente. Daar een publikatie van het oorspronkelijke rapport van weinig praktisch nut zou zijn, werd een verkorte, goed leesbare versie van het oorspronkelijk rapport geschreven, opdat de praktische opvoeder zich op gemakkelijke wijze zou kunnen oriënteren in de voornaamste vraagstukken betreffende de Tilburgse jeugd.¹⁾

Wij maken hierbij gaarne gebruik van een verzoek van de redactie om enige toelichtingen naar aanleiding van enkele methodologische aspecten van dit rapport te maken, t.w. het situatiebegrip, zoals dit gehanteerd werd, de methodiek, volgens welke bepaalde algemene kenmerken van de Tilburgse samenleving werden opgespoord, en de wijze waarop de algemeenheid van de gevonden kenmerken werd verantwoord; tot slot nog enkele opmerkingen over het gebezigde begrip tendentie.²⁾

Op de eerste plaats het situatiebegrip.

Situatie is een in verschillende wetenschappen en ook in het dagelijks leven veel gebruikte term. Wij spreken er in het dagelijks leven van, dat iemand in een moeilijke situatie verkeert. Men zegt: de hele situatie was onprettig. Men bedoelt hiermede niet een of andere losstaande gebeurtenis, maar een geheel van gebeurtenissen.

In de tijd dat men in de psychologie reageerde tegen de opvattingen van de atomistische psychologie, urgeerde men sterk, dat het menselijk gedrag niet bepaald werd door een aantal afzonderlijke prikkels, maar door gehelen, waarin de prikkels als delen worden gezien, die door het geheel worden bepaald. Men sprak van prikkelconstellatie en ook van prikkelsituatie. Dit was dus een geheel, waarin de afzonderlijke prikkels hun zelfstandigheid voor een groot deel verloren, omdat ze betrekking hadden tot elkaar en tot het geheel. Men zou dit een objectieve situatie kunnen noemen. Dit in tegenstelling tot het begrip situatie, zoals dit vooral onder invloed van de fenomenologische en existentiële wijsbegeerte is ontstaan. Wie persoon zegt, zegt tegelijk situatie; d.w.z. er is geen concrete persoon, tenzij in betrekking tot zijn omgeving. Situatie wordt dan gedefinieerd als het geheel van betrekkingen,

1) „Jeugd in Tilburg, Een sociaal-psychologisch onderzoek naar de opvoedkundige situatie van de rijpere jeugd”. H. Bergmans, N.V., Tilburg, 1958.

2) Dit jaar zal overigens een uitvoerige publikatie verschijnen omtrent de werkwijze en de taak, die het Hoogveld Instituut zich gesteld ziet in verband met de Pedaagogische research.

waarin de persoon is geplaatst, en die hij ook mede zelf bepaalt (cf. Linschoten, „Persoon en Wereld”, Utrecht, Erven J. Bijleveld, pag. 247). Een andere definitie van dezelfde auteur luidt: „De totaliteit van de personale wereld, perspectivisch gestructureerd door een specifieke intentionele structuur” (pag. 249).

In het rapport van het Hoogveld Instituut wordt de situatie gedefinieerd als: „het geheel van zinvolle betrekkingen, die de jeugd heeft met zijn omgeving. Deze situatie wordt door de persoon (i.c. de jeugdige) geconstitueerd, maar binnen en aan een bepaalde structuur” (pag. 11).³⁾

Deze definitie is niet geheel nauwkeurig: men bedoelt hiermede de situatie als een pedagogisch begrip; het is duidelijk dat niet iedere zinvolle betrekking van de jeugdige met de omgeving een pedagogische is.

De totale situatie, waarin de jeugd leeft en die door de jeugdige zelf wordt gestructueerd is immers een zeer complex geheel van betrekkingen van allerlei aard. In het dagelijks leven stoot men voortdurend op sociaal-maatschappelijke „Gestalten”, als bijvoorbeeld het gezin, de buurt, die een zekere eenheid vormen, doch die anderzijds ook in een voortdurende wisselwerking staan met elkaar. Welke „Gestalt” men aan een onderzoek onderwerpt, hangt af van de doelstelling. Deze doelstelling nu was een pedagogische, n.l. die milieus te bestuderen, van waaruit een pedagogische beïnvloeding uitging, of waarin negatieve momenten aanwezig konden zijn voor een uitgroei naar volwassenheid, en waarvan men a priori kon stellen, dat de jeugdige er mee van doen had, zoals met zijn ouders, de werkbaas, de onderwijzer, de buurman, de geestelijkheid. De wereld van het gezin, de buurt, het werk, de kerk zijn voor de jeugdige evenzovele mogelijkheden, waaraan hij structuur kan geven, n.l. door er een betekenis aan toe te kennen. M.a.w. deze zinvolle betrekkingen vormen de **pedagogische situatie**, die men kan definiëren als: het geheel van zinvolle betrekkingen van de jeugd, perspectivisch gestructureerd door de uitgroei naar volwassenheid. Dit was voor de onderzoekers dan ook aanleiding over deze momenten van de wereld van de jeugdige o.a. met hen te spreken.

Men onderscheidt zodoende in het rapport de volgende hoofdstukken: „De gezinssituatie”, „De verhouding buurt-gezin”, „Enige problemen uit de school-situatie”, „De werksituatie”, „Enige aspecten van de godsdienstige situatie”, voorts worden enige aspecten van de vrije tijdsbesteding en van de relaties in vriendschap en verkering besproken.

Het begrip situatie hanteert men in de betiteling van de hoofdstukken in een specifieke betekenis. Vooraf zij echter het volgende opgemerkt.

Men ging in het onderhavige sociaal-psychologische onderzoek uit van een bestudering van de particuliere beleevingswijze, waarop elke jeugdige de genoemde onderscheiden momenten van zijn wereld beleeft. Men bestudeerde de subjectieve beleving van de wereld waarin de jeugdige leeft en de betekenis, die hij aan zijn wereld geeft. Men achtte daartoe de kwalitatieve methode het meest op zijn plaats daar men via deze methode juist de subjectieve wereld „objectief”, d.w.z. met de subjectieve werkelijkheid overeenkomend kon benaderen. Naarmate men met behulp van de gevolgde kwalitatieve methode dieper doordringt in de beleevingswereld en de persoon van de gesprekspartner, werd voorts de mogelijkheid van kwantificeerbaarheid noodzakelijk

³⁾ Men doet hier op wat door Langeveld het „zakelijk milieu” wordt genoemd. Langeveld, M. J. „Beknopte theoretische Paedagogiek”, pag. 30, 6e druk; J. B. Wolters, Groningen—Djakarta.

kleiner. Om het materiaal voor deze kwalitatieve analyse te verzamelen, werd gebruik gemaakt van een bepaalde vorm van de interviewmethode. Men ging dus aanvankelijk uit van het psychologisch situatiebegrip, waarin de situatie is het geheel van zinvolle betrekkingen, dat deze jeugdige structureert. De jeugdige legt een individueel zinvolle relatie, iedere persoon is structuurgever, hij structureert zijn eigen wereld.

Daar het er echter om begonnen was een inzicht te krijgen in de structuur van de gehele samenleving, ging men zoeken naar overeenkomsten en verschillen in deze particuliere belevingswijzen van de jeugdigen t.a.v. de verschillende momenten van de totale situatie. Bestudeerde men derhalve de individuele zinvolle relaties van de jeugdige b.v. t.o.v. zijn gezin, als onderzoeker legde men op zijn beurt een zinvolle relatie, bracht men een zinvol verband aan vanuit een theoretisch systeem, tussen de afzonderlijke individuele zingevingen; d.w.z. de onderzoeker is hier de structuurgever, in zoverre hij de afzonderlijke individuele belevingen in een zinvol verband plaatst.

Wanneer men zo in het rapport over de gezinssituatie spreekt, wordt hieronder niet verstaan het geheel van zinvolle betrekkingen, zoals de individuele jeugdige dit structureert, doch verwijst dit naar het geheel van zinvolle samenhangen, die de onderzoeker vanuit zijn wetenschap tussen de individuele relaties structureert. Bij het zoeken van de onderzoeker naar overeenkomsten in de betekenisgeving door de jeugdigen aan hun wereld, werden deze individuele belevingswijzen door hem wederom in een zinvol geheel geplaatst vanuit zijn wetenschappelijk systeem; wetenschap is er op gericht zinvolle verbanden te leggen. Zodoende kon men dus o.a. over de gezinssituatie spreken.

Als **Perquin** in zijn „Paedagogiek” spreekt van de pedagogische situatie, dan bedoelt hij niet de situatie van deze of die jeugdige maar de wezenlijk pedagogische situatie, d.w.z. dat hij uit de verschillende, genuanceerde situaties van de verschillende individuen het wezenlijke van deze situatie heeft uitgelezen, en hij noemt het daarom de pedagogische situatie.

In dezelfde betekenis spreken de onderzoekers in het rapport ook over de (pedagogische) gezinssituatie, de (pedagogische) werksituatie. De werksituatie is hier dus bijvoorbeeld niet bedoeld als de objectieve structuur van het werkmilieu, maar het geheel van zinvolle betrekkingen, waardoor het werken in zijn betekenis voor de uitgroei naar volwassenheid kan worden begrepen. Dit geheel als zodanig is dus een produkt van de vraagstelling van de onderzoeker.

Nu spreekt men echter niet alleen van de gezinssituatie etc., maar van de gezinssituatie, de werksituatie in **Tilburg**. Met welk recht?

De onderzoekers zochten, zoals gezegd, naar zinvolle verbanden en begrijpelijke relaties. Daartoe maakte men op de eerste plaats een studie van elke jeugdige afzonderlijk, met het doel een begrijpelijke samenhang te ontdekken in de beleving van de verschillende momenten van zijn wereld. In de tweede fase zocht men naar overeenkomsten en verschillen tussen de belevingswijzen van de jeugdigen. Tot slot onderzocht men, of zich in deze verschillen en overeenkomsten een begrijpelijke, dus algemene samenhang vertoonde.

Nu vond men inderdaad zeer vaak overeenkomende kenmerken in deze belevingen. Deze overeenkomsten geven op zich echter nog weinig inzicht in het geheel. Ze zijn slechts van belang, in zoverre zij in hun aard verwijzen

naar een **algemeen** kenmerk, naar een typische trek, op grond waarvan men tot typevorming kon komen. Het gaat er nu om, of de specifieke kenmerken van de gevonden typen of het gevonden type een zinvolle en begrijpelijke samenhang aanbrengen in de belevingen van de verschillende momenten van de wereld van de individuele jeugdigen, en tussen de belevingen van de verschillende momenten van hun wereld door de afzonderlijke jeugdigen. Of anders gezegd: de gevonden kenmerken zijn slechts van belang, in zoverre deze binnen de individuele jeugdigen een begrijpelijk verband leggen, als ook de Tilburgse samenleving in haar geheel hierdoor begrijpelijk wordt. Deze wezenlijke trek bleek de autoritatieve structuur, die in de Tilburgse samenleving zeer sterk normatief bleek.

Niet steeds echter trof men overeenkomende kenmerken aan in de beleving van het pedagogisch milieu door de afzonderlijke jeugdigen; men vond ook verschillen. Doch ook deze verschillen zijn pas te begrijpen vanuit de samenhang en de totale structuur van deze samenleving. Een tweetal voorbeelden ter illustratie.

Men vond dat in de autoritatieve structuur het gezin bepaalde eigenschappen eigen zijn, waardoor de ware vriendschap in een intieme vertrouwelijke en persoonlijke sfeer in het leven van de jeugdige nagenoeg onmogelijk werd. Nu waren er evenwel jeugdigen, die toch tot deze vriendschapsvorm kwamen. Deze bleken zich echter uit de autoritatieve structuur losgemaakt te hebben of hier nooit in geleefd te hebben (allochthonen). Deze vriendschap trad op als een compensatie zoals het rapport zegt, op grond van het feit, dat al deze jeugdigen niet zijn opgenomen in de Tilburgse samenleving.

Trof men als overwegend gezinstype het traditionele gezin aan, men vond ook andere typen: gezinnen in overgang naar meer democratische verhoudingen bijvoorbeeld. Doch in deze gezinnen bestond een eigen problematiek; men is enerzijds gericht op de dingen zelf, anderzijds heeft men de overgang nog niet kunnen voltrekken.

Men trof zodoende naast overeenkomsten wat de gezinsstructuur betreft, ook verschillen aan. Ook deze verschillen zijn alleen begrijpelijk vanuit de traditionele autoritatieve structuur: het is een onderweg zijn van de ene structuur naar de andere, met de hieraan verbonden eigen problematiek.

Ook in deze verschillen manifesteren zich de samenhang binnen deze samenleving en de typische kenmerken hiervan.

Niet alleen de analyse van de gezinnen en de jeugdigen echter, doch ook historische en sociografische gegevens, de verhalen van een 70-tal min of meer leidende personen convergeerden allen in dezelfde richting van een vrij homogene samenleving, waarin de autoritatieve structuur kenmerkend is.

Men kan zich afvragen, zijn de onderzochte jeugdigen en gezinnen wel representatief voor alle Tilburgse gezinnen en jeugdigen? Heeft men een volledig verantwoord sample getrokken? Dit is niet het geval. De groep gezinnen die men onderzocht, heeft men wel gekozen zoveel mogelijk lokaal gespreid, gespreid ook over beroepsgroepen en leeftijd, maar het aantal is klein, vooral wanneer men nog spreekt over verschillende subcategorieën in dit sample.

Wij vragen ons echter af, of het begrip sample, dat zijn preciese betekenis heeft in een heel ander theoretisch kader, dan waarvan wij uitgingen, in dit onderzoek wel op dezelfde wijze te hanteren is.

Bij de uitwerking van het materiaal trof men herhaaldelijk telbare gegevens

aan, doch men stond hierbij steeds voor de moeilijkheid, dat deze gegevens nog geen beeld gaven van de pedagogische situatie, waarin de jeugdige verkeert. Wanneer men weet, dat een jongen viermaal in de week naar de bioscoop gaat, of wanneer men geïnformeerd is over het aantal non-paschanten onder de jeugdigen, weet men, pedagogisch gesproken, nog niets. Bepaalde kwantitatieve gegevens zijn hier hoogstens belangrijk als een middel bepaalde verwachtingen op te roepen, of bepaalde hypothesen op te stellen.

In dit onderzoek komt men echter tot bepaalde conclusies en beweringen, minder op grond van kwantitatieve gegevens of van een bepaalde frequentie, als wel op grond van een inzicht in de afzonderlijke jeugdigen, in de samenhang van de verschillende facetten, die tot het pedagogisch milieu van de jeugdige behoren, en op grond van een convergentie die men in de verschillende gegevens omtrent de Tilburgse samenleving vond.

Het aantal jeugdigen is hier derhalve minder van belang, in zoverre zich geen nieuwe pedagogische verschijnselen voordoen.

Het is zodoende in feite inconsequent in een dergelijk onderzoek te spreken van sample. Men heeft zich klaarblijkelijk niet los kunnen maken van het kwantificeerbare, een problematiek, waarmee de onderzoekers voortdurend geconfronteerd werden in hun onderzoek, en waarvoor ook anderen zich in hun onderzoekingen van deze aard kennelijk geplaatst zien.

Het sample in zijn statistische zin past in feite niet in onderzoekingen als deze; het heeft meer de betekenis van een variatiesysteem, waardoor de onderzoeker er zich zeker van stelt, gegevens uit zoveel mogelijk divergente situaties te verzamelen, om hierin juist een convergentie op te sporen.

Tenslotte het begrip tendentie.

In het rapport wordt gesproken over bepaalde tendensen (pag. 12):

„Deze houding (van de jeugdigen) nu, die in principe van een gecompliceerd aantal factoren afhankelijk is, bleek in feite bij de gekozen groepen van jeugdigen zo duidelijk bepaalde tendensen te vertonen, dat dit niet op grond van toevalligheid kon worden verklaard. Hiermede is echter nog niet aangegeven, voor hoeveel jeugdigen deze tendensen bestaan, maar wel dat wij hier in alle geval op de voornaamste tendensen gestoten zijn, uiteindelijk de bedoeling van ons onderzoek.”

Nu is het duidelijk dat het begrip tendentie een veelzinnige betekenis heeft. Men hanteert het in de aangehaalde passage niet in zijn statistische zin, waar het gebruikt wordt op grond van een bepaalde frequentie, doch men bedoelt er hier iets anders mee. Onder tendens verstaat men hier namelijk een algemene trek, een bepaald typisch en in deze samenleving overwegend kenmerk, dat een stempel drukt op deze gehele samenleving in haar verschillende facetten en deze samenleving hierdoor ook begrijpelijk maakt. Dit algemene, wezenlijke kenmerk van deze samenleving is in het onderhavig onderzoek echter slechts van belang, in zoverre men deze samenleving beschouwt onder een formeel pedagogisch aspect en deze kenmerken derhalve van belang zijn door hun invloed op de uitgroei van de jeugdige naar volwassenheid.

Daarnaast wordt het begrip tendentie in het rapport nog in een andere betekenis gebezigd. In een sociografisch-statistisch kader betekent tendentie heel wat anders dan in de psychologie. Ook in de psychologie is het niet altijd nauwkeurig omschreven; het zijn bepaalde functionele dynamismen in de mens of dier. Hier raken we aan de betekenis, in welke het ook in het rapport

gebruikt wordt. Als men zo spreekt van een bepaalde tendentie in de Tilburgse samenleving, bedoelt men dat er zich in deze samenleving bepaalde ontwikkelingstendensen voordoen. Men vond als typisch kenmerk de traditionele-autoritatieve structuur; er is echter een kentering in het eenvormige traditionele normenpatroon waarneembaar in de richting van meer geïndividualiseerde zaakgerichte democratische verhoudingen.

Het vaststellen van deze tendentie hangt ook hier samen met de convergentie van de gegevens die men over de Tilburgse samenleving vond en ook met bepaalde aprioris over de huidige ontwikkeling van het maatschappelijk leven.

Na dit alles zal het wel duidelijk zijn, dat men in het rapport niet pretendeert alle begrippen consequent en exact te hebben gebruikt. In ieder geval **zocht** men naar kritisch verantwoorde en consequente begrippen. Tot slot moet men ook bedenken, dat er met het schrijven van een concreet rapport niet gewacht kan worden, tot de onderzoeker in alles een theoretische zekerheid heeft bereikt.

Jeugd in Tilburg¹⁾

Een kritiek

J. S. van Hessen

Er is wel eens de opmerking gemaakt, dat iedere socioloog eigenlijk alleen datgene sociologie vindt wat hij voor zijn onderzoek nodig heeft.

Naast een zekere overdrijving schuilt in deze opmerking een kern van waarheid. Een te beperkt nationaal spectrum van categorieën van onderzoek zou tot een zekere eenzijdigheid kunnen leiden in de theoretische meningsvorming. Sedert jaren levert het Hoogveld Instituut zijn bijdragen aan deze variatie door sociale onderzoekingen met pedagogische doelstellingen. Dit Tilburgse rapport is de jongste in een lange reeks. In pedagogisch perspectief wordt een levendige en genuanceerde schildering van de Tilburgse situatie gegeven. Over het algemeen wordt echter de relatie tussen de groep die wordt onderzocht en die voor wie het verslag bestemd is te weinig aan de orde gesteld. Zo ook hier. Dit klemmt te meer omdat juist de pedagogische situatie twee duidelijk te onderscheiden groepen kent, die in een zeer speciale relatie ten opzichte van elkaar staan. Kennelijk is hier met de tegenhanger van de jeugd bedoeld de groep van onderwijzers, zielzorgers, jeugdleiders e.d. Over het hoofd van de opdrachtgever richt men zich tot hen. Men kan zich moeilijk voorstellen dat het gemeentebestuur iets te maken zou hebben met vriendschap in vertrouwenssfeer, onkerkelijkheid of gezinsleven, waarin de vrijheid als opvoedingsprincipe wordt gehanteerd. Het begrip opvoedkundige situatie varieert met de groep of instantie waarvoor men haar beschrijft. Waar hier de groep is bedoeld van de „werkers” is het rapport geschreven om achter de individuele gevallen, waarmee zij te maken krijgen de plaatse-

¹⁾ Een sociaal-psychologisch onderzoek naar de opvoedkundige situatie van de rijpere jeugd door het Hoogveld-Instituut. Uitg. Tilburg 1958.